

О.Р. Давлетов

АДОЛЬФ ГІТЛЕР У ВІДОБРАЖЕННІ ЗАХІДНОНІМЕЦЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ 70–80-Х РОКІВ ХХ СТ.

І сьогодні, на початку ХХІ століття, особливе місце в історіографії націонал-соціалізму займає тема “фюрера” нацистського руху – Адольфа Гітлера. Безумовно, що вже накопичено велику кількість наукових досліджень з історії НСДАП взагалі. Так, надрукована у ФРН ще у 1995 р. “Бібліографія націонал-соціалізму”, що була укладена доцентом Манхеймського університету Міхаелем Рюком, вже мала обсяг у 1428 аркушів і охоплювала 20 356 робіт, що вийшли з цієї проблематики у Західній Європі та США [1]. Значна частина з цих робіт була присвячена саме постаті Гітлера, яка і зараз викликає постійний інтерес до себе і вчених, і засобів масової інформації, і суспільства.

Протягом досить тривалого часу у західнонімецькій історіографії домінувала теорія щодо персоніфікації та “демонізації” особи Гітлера. Розповсюдження цієї теорії було пов’язане з творами Фрідріха Майнеке, який вже після закінчення Другої світової війни, підкреслюючи історичну зумовленість генезису нацизму у Німеччині, акцентував увагу читачів на “демонізації” постаті лідера націонал-соціалізму. Саме його трактування Гітлера, як певного “злого духу”, що захопив народні маси, привела до поширення в історіографії ірраціоналістичного трактування німецького варіанту фашизму. Протягом 50–60-х років ХХ ст. саме Гітлер зображався у чисельних дослідженнях західнонімецьких авторів, як майже єдиний “згубник” німецького народу. Мова йде про праці Вільгельма Герлітца та Хорста Квінта, Вернера Мазера та інших. У цей час у Німеччині найбільш об’єктивною біографією фюрера вважали працю британського історика Алана Буллока “Гітлер. Вивчення тиранії” [2], незважаючи на те, що вона теж не зовсім вільна від впливу вищезгаданої теорії. Між тим, історики не змогли дати адекватну відповідь на чітке запитання, як і чому Гітлер – людина досить посередніх здібностей, по суті без освіти взагалі, у ХХ ст. справила такий колосальний вплив на долю Німеччини, Європи та всього світу.

Досить великого впливу стан західнонімецької історіографії нацизму зазнав від так званого “психоісторичного дослідження” фашизму, з ініціативою якого виступили американські вчені. Найбільшу увагу читачів у ФРН привернула монографія Рудольфа Бініона “Гітлер та німці: психоісторія”. Цей автор та деякі інші вчені з США у другій половині 70-х років ХХ ст. спробували використати психоаналітичний метод Фрейда та Юнга під час дослідження масової поведінки німців у Веймарській Республіці та “третьому рейху”, особи самого Гітлера [3]. Психоісторики розглядали постать Гітлера як свого роду “інкарнацію” жаху народних мас. Саме вони відродили поняття “харизматичний лідер” та “менталітет нації”, аби знову реанімувати теорію “демонічних здібностей” фюрера. Психоісторичні дослідження 70-х років ХХ ст. дали підставу для численних псевдонаукових спекуляцій. Було б антиісторичним спрощенням пояснювати через “демонічний феномен Гітлера” холокост, систему концентраційних таборів або агресивні зовнішньополітичні плани уряду “третього рейху”. Інша справа, коли при дослідженні проблем, пов’язаних з генезою націонал-соціалізму, вчений враховує і психологічний фактор, що робить будь-яку історичну картину більш живою, краще наближеною до реального життя.

Психологічні методики досить широко застосовує відомий німецький історик-біограф Гітлера Вернер Мазер [4]. Вже понад 30 років він працює над біографією лідера НСДАП. Провідна праця цього вченого “Адольф Гітлер. Легенда, міф, дійсність”, починаючи з 1971 р., вже витримала 16 перевидань, була основою для створення серії

документальних фільмів у Німеччині, Австрії та Франції. В. Мазер одним із перших звернув увагу на дослідження перших років життя Гітлера та його предків, на його “психофізичний зв’язок” з матір’ю, на генезу гітлерівських “комплексів”, на роль жінок у житті фюрера, його хвороби тощо. Незважаючи на безумовну популярність праць Мазера у читачів ФРН, його роботи завжди піддавалися гострій критиці з боку професійних істориків через перебільшення саме цих факторів, не завжди потрібну деталізацію подій і дещо інше.

У 1973 р. відомий у ФРН публіцист та історик Іоахім Фест зробив справжній прорив у біографічному жанрі щодо Гітлера, надрукувавши змістовне, за розміром понад 1200 аркушів дослідження його життя [5]. Через кілька років у ФРН за цією працею було знято багатосерійний фільм. З того часу у ФРН починається справжній підйом, шквал, бум інтересу до постаті Гітлера, який згодом отримав в історіографії назву “гітлерівська хвиля” [6] – приблизно 40 000 робіт [5.-С.10]. Незважаючи на те, що в центрі монографії Феста – персона Гітлера, його внутрішній світ, мотивація вчинків та поведінки, відправним пунктом дослідження була саме доба генези нацизму. Фундаментальна праця Феста не втратила наукового сенсу і в новому тисячолітті. Високу оцінку праці Феста дав провідний дослідник доби Веймарської Республіки Карл-Дітріх Брахер, який підкреслював: “створена Фестом біографія Гітлера значно перевершує всі попередні і за обсягом, і за широтою трактування” [7]. У роботі І. Фест, як і деякі його попередники, широко використовує елементи психоаналізу. Але він, на відміну від “психоісториків”, деякі судження яких мають інколи абсурдний характер, перш за все, за допомогою психоаналітичних методик, розкриває “соціальний зміст” характеру Гітлера. При цьому, перебуваючи на позиціях “демонії” Гітлера, Фест намагається пояснити її першоджерела, способи впливу фюрера на різноманітні верстви населення Німеччини, на власних прибічників та оточення. Фест вводить у широкий обіг чимало раціональних спостережень, узагальнень та висновків.

“Гітлерівська хвиля”, що розпочалась у ФРН після появи праці Феста, мала подвійний характер. З одного боку, вона віддзеркалювала прагнення досягти будь-яким чином пояснення специфіки “феномену” лідера націонал-соціалістів. У значній мірі це прагнення було здійснене блискучим дослідженням саме Феста, яке, на думку П.Ю. Рахшміра, відомого російського історика, є “неперевершеним, що перетворилось, можна казати, у класику” [5.-С.29]. З іншого боку, вже тоді виявилась небезпека дослідження Гітлера як “великої особи” якби на противагу його характеристики як “нікчеми”. Саме про цю небезпеку “героїзації” Гітлера попереджали дослідження П.Ю. Рахшміра [6], Г. Лоцека [8.-S.417-451], Л.А. Мерцалової [9], А.І. Борозняк [10] та інших.

У деяких пізніх біографіях Адольфа Гітлера, наприклад, британського історика Джона Роланда [11], новій праці Алана Буллока [12] ми знову маємо справу з судженням щодо “магнетичної сили та фанатичної волі” фюрера, які начебто притягували народні маси. Слід зауважити, що у світовій історії було багато людей з “магнетичним даром” або з “фанатичною волею”, проте ніхто з них, за влучним висловом Д. Мельникова та Л. Чорної, не може претендувати на звання “злочинець номер один”.

На початку 80-х років ХХ ст. “гітлерівська хвиля” поступово послабилась, поступившись місцем більш ретельному науковому аналізу ролі Гітлера у нацистському русі, у “третьому рейху”, до і під час Другої світової війни. Дослідники стали більше уваги приділяти формуванню світогляду Гітлера. Уже перші біографічні дослідження постаті фюрера пропагували тезу про нього, як безпринципного, цинічного політика, головна мета якого – досягнення “особистої влади” (Курт Гейден, 1935 р.; Герман Раушнінг, 1938 р.; Алан Буллок, 1952 р.). Згодом нові розвідки дещо скорегували ці

положення. У 80-і роки більшість авторів вважала за аксіому, що Гітлер, безумовно, вірив у ідеї, які пропагував, і, як доказ цього, аналізує внутрішню і зовнішню політику нацистського уряду. На підставі такого аналізу вони демонструють певну узгодженість та послідовність у виконанні ідеологічних та програмних настанов. Цю точку зору поділяє, наприклад, Ебергард Декель, що випустив у світ у 1986 р. монографію під назвою “Світогляд Гітлера”. В цій роботі, ретельно аналізуючи праці та виступи фюрера, він доходить висновку, що двом ідеям, які були складовими частинами світогляду Гітлера – переслідуванню євреїв та завоюванню просторів на Сході – він слідував постійно. [13.-S.93]. Інший дослідник – Клаус Хільдебранд навіть розробив спеціальне поняття – “багатоступеневий план” – здійснення зовнішньополітичних задумів Гітлера [14]. Прихильників такої думки у дискусіях щодо феномену націонал-соціалізму почали називати “програмологами”. Серед них можна виділити К.-Д. Брахера, Е. Йекеля, М. Функе, А. Хільгрубера та ін. Наступним предметом диспуту серед істориків ФРН стала роль Гітлера в оргструктурі нацистського уряду. Ханс Моммзен і ряд інших вчених вважають Гітлера “кволим” диктатором, що постійно “імпровізував”, балансуючи на межі поміж конкуруючих за владу структур “третього рейху”. Прихильників цієї ідеї почали називати “структуралістами” або “ревізіоністами” [15].

Наприкінці 80-х років ХХ ст. найбільш тенденційну точку зору, що перейшла у пряму апологетику постаті Гітлера, висунув британський дослідник Девід Ірвінг, який стверджував про непричетність особисто фюрера до так званого “остаточного рішення єврейського питання”. Він же розпочав пропагування тези, що рішення про початок масових страт євреїв у газових камерах у січні 1942 р. прийняв особисто Гімлер, не маючи при цьому особистої згоди Гітлера [16]. Слід відразу зауважити, що більшість істориків ФРН дистанціювались від цієї точки зору, вважаючи її одіозною.

Ще один аспект у дослідженнях фігури Гітлера, що проявився у 80-і роки ХХ ст. у західнонімецькій історіографії, – це пошук відповіді на запитання: чи був він революціонером, чи контрреволюціонером. Ще у 1963 р. Ернст Нольте розпочав дискусію на цю тему у монографії “Фашизм у його добу”. Ця праця мала міцний методологічний заряд, солідну джерельну базу, відрізнялась від інших новаторською постановкою дослідницьких проблем. Саме Нольте реанімував теорію європейського фашизму, він же ризикнув поставити під сумнів серед істориків Європи теорію тоталітаризму, коли практично ототожнив фашизм і більшовизм [17.-S.34]. Філософ за освітою, що обрав фах історика, Нольте розглядав генезу фашизму як об’єктивну реакцію суспільства на Жовтневу революцію 1917 р. і на більшовизм взагалі. Саме цим він пояснював відвертий антибільшовизм та антикомунізм Гітлера та його руху на політичній арені у Німеччині.

Дослідники ФРН у 80-і роки ХХ ст. підходять до вирішення цього питання дещо з інших позицій. Безумовно, не маючи підстав відкидати антибільшовистські та антикомуністичні мотиви діянь фюрера, вони при цьому не вважають саме їх провідними. Е. Йекель, М. Функе, а також Райнер Цітельманн дійшли висновку, що, незалежно від революції у Росії, Гітлер розробив власну радикальну революційну програму оновлення німецького суспільства після Першої світової війни на відверто расових, антисемітських, геополітичних засадах тощо. Вони вважають, що зовнішні події виступали у Гітлера лише як каталізатори втілення його ідей та намірів [18].

У 70–80-і роки ХХ ст. західнонімецькі автори, пройшовши через “гітлерівську хвилю” та “дискусію істориків”, зробили подальший крок у дослідженні постаті Гітлера, цього неординарного діяча політичного істеблішменту ХХ ст. На цей час професійні історики практично повністю відходять від тези Фрідріха Майнеке щодо “демонічної” особи Гітлера.

Джерела та література

1. Bibliographie zum Nationalsozialismus / M. Ruck. – Köln, 1995.
2. Bullok A. Hitler. Eine Studie uber Tyrannei. – Düsseldorf, 1961.
3. Binion R. Hitler und die Deutschen. Eine Psychoistorie. – Stuttgart, 1978.
4. Мазер В. Адольф Гитлер. Легенда, миф, действительность. – Ростов-на-Дону, 1998.
5. Фест Й. Гитлер: биография: В 3 т. – Пермь, 1993.
6. Рахшмир П.Ю. “Гитлеровская волна” в буржуазной историографии Запада // Ежегодник германской истории. 1975. – М., 1976.
7. Bracher K.-D. Hitler – die Deutsche Revolution // Die Zeit. – 12.X.1973.
8. Lozek G. Zur Auseinandersetzung mit vorherrschenden burgerlichen Faschismustheorien // Faschismusforschung. Positionen, Problem, Polemik. – В., 1980.
9. Мерцалова Л.А. Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ. – Воронеж, 1990.
10. Борозняк А.И. Историки ФРГ о нацизме // Новая и новейшая история. – 1997. – №1.
11. Толанд Д. Гитлер. Биография: В 2 т. – Смоленск, 1993.
12. Буллок А. Гитлер и Сталин: жизнь и власть. Сравнительное жизнеописание: В 2 т. – Смоленск, 1994.
13. Jackel E. Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft. – Stuttgart, 1981.
14. Holdebrand Kl. Das Dritte Reich. – München, 1987.
15. Mommsen H. Hitlers Stellung im nationalsozialistischen Herrschaftssystem // Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft. – Hamburg, 1991.
16. Irving D. Fuhrer und Reichskanzler. Adolf Hitler 1933-1945. – München-Berlin, 1989.
17. Nolte E. Der Faschismus in seiner Epoche. – München, 1963.
18. Zitelmann R. Hitler: Selbstverständnis eines Revolutionars. – Hamburg, 1987.

SUMMARY

The author analyses a great number of West-German historiography literature devoted to the genesis of national-socialism. In the article the accent is made on the searching of such issue as “furer” of German fascism – Adolph Hitler. A brief characteristic of main concepts, such as: a concept of “evil spirit”, psychoanalytic, “Hitler’s wave” of middle 1970s, German’s “discussions of Historians” at 1980s at, is given.

М.М. Бессонова

СХІДНА ЄВРОПА В КОНЦЕПЦІЯХ ТА ПРАКТИЦІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В УМОВАХ БІПОЛЯРНОГО СВІТУ

Післявоєнна зовнішня політика США була, в цілому, спрямована на знищення СРСР як провідної світової держави, як політичного конкурента в Європі, що призвело до виникнення такої конфронтаційної форми міжнародних відносин, яка в історії отримала назву “холодної війни”. В умовах біполярного світу протягом всього часу існування комуністичних режимів у країнах Східної Європи політика США щодо них базувалася на посиленні, що соціалізм у цьому регіоні був нав’язаний ззовні, а Східна Європа – “найбільш слабка ланка” у світовій системі соціалізму, розрив якої мав сприяти реалізації головної зовнішньополітичної мети Сполучених Штатів.

За визначенням більшості зарубіжних та вітчизняних дослідників, у період до революцій 1989 р. Східна Європа була переважно на периферії американських політичних інтересів. Так, К. Богдан, колишній румунський посол у США, у 1989 р. зауважував, що Східна Європа завжди була пріоритетною для Радянського Союзу, в той